

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ ΕΙΣ ΤΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Είναι γνωστή ἡ διὰ τὴν ἱστορίαν οὐ μόνον τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων δικαίων καὶ δὴ κατὰ τὰς ἀρχαιοτέρας περιόδους αὐτῶν μεγίστη σημασία τῶν μὴ καθαῶς νομικῶν πηγῶν, τ.ἔ. τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων ἐν εὐρυτάτῃ ἔννοιᾳ, περιλαμβανούσῃ οὐ μόνον τὰ ἔργα τοῦ ἐντέχνου λόγου ἀλλὰ πᾶσαν ἐν γένει τὴν συγγραφικὴν παραγωγὴν. Ἡ χρῆσιμότης τῶν πηγῶν τούτων δὲν περιορίζεται ὅμως εἰς τὸ ἀπώτερον παρελθὸν ἀλλ' ὑπὸ ὄρισμένας προϋποθέσεις ἐκτείνεται μέχρι σχεδὸν τῶν ἡμερῶν μας. Τοῦτο συμβαίνει ἰδίως ὁσάκις αἱ παρεχόμεναι ἐπ' εὐκαιρίᾳ πληροφοροῖαι ὑπὸ συγγραφῆς, γνώστου ἔξ ἰδίας ἀντιλήψεως τοῦ δημόδου δικαίου¹, συμβάλλουν εἰς τὴν πληρεστέραν καὶ ἀκριβεστέραν γνῶσιν αὐτοῦ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρεῖται εἰς πολλὰ τῶν ἐκ τοῦ παρελθόντος καὶ τρέχοντος αἰῶνος ἑλληνικῶν λογοτεχνικῶν δημιουργημάτων, κατ' ἔξοχὴν δὲ εἰς τὰ διηγήματα τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη (1851 - 1911), ἅτινα, ἔχοντα ὡς τόπον δράσεως συνήθως τὴν Σκιάθον, ἔνθα ὁ συγγραφεὺς ἐγεννήθη καὶ διῆλθε τὰ παιδικὰ καὶ ἐφηβικά του ἔτη, ἢ τὰς Ἀθήνας, ἔνθα ἔζησε τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου του, καὶ ἀπεικονίζοντα γεγονότα καὶ ἦθη σύγχρονα ἢ ὀλίγον παλαιότερα, παρέχουν ἐκτὸς τοῦ πασιγνώστου ἀπὸ λογοτεχνικῆς ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπίνης ἐπόψεως θελήτηρου των ἑναργεστάτην εἰκόνα τοῦ ἀτομικοῦ, οἰκογενειακοῦ, ἐπαγγελματικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τῶν χωρικῶν, ἀλιέων, ναυτικῶν, ἐργατῶν, μικροεπαγγελματιῶν, κατωτέρων καὶ συνταξιούχων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ὑπαλλήλων καὶ κληρικῶν, ἔνθα, ὡς εὐνόητον, αἱ νομικαὶ πληροφορίες δὲν σπανίζουσιν.

Σκοπὸς τῆς παρουσίης ἐργασίας εἶναι ἡ συγκέντρωσις τούτων, καθ' ὃ μέτρον ἀναφέρονται εἰς τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον καὶ ἡ σύγκρισις αὐτῶν πρὸς τὸ ἐπισήμως ἰσχύον νομοθετικὸν καθεστῶς, ἵνα διαπιστωθῇ ἡ τυχὸν ἀπὸ

¹ Διὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ δημόδου δικαίου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ καθ' ὅλου ἑλληνικοῦ δικαίου καὶ τὴν ἀντίθεσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ ἐπίσημον ἰδίᾳ κατὰ τὴν βυζαντινὴν καὶ μεταβυζαντινὴν περιόδον βλ. ἰδίως Α. Χριστοφίλοπου, Σχέσεις γονέων καὶ τέκνων κατὰ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον, Ἀθήναι 1946, Εἰσαγωγή σ. 5 ἐπ., Ν. Πανταζοπούλου, Ἀπὸ τῆς «λογίας» παραδόσεως εἰς τὸν Ἀστικὸν Κώδικα, Ἀθήναι 1947 καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

τούτου ἀπόκλισις τοῦ εἰς τὰ διηγήματα τοῦ σκιαθίου συγγραφέως ἀντανανκλωμένον δημώδους δικαίου. Κατὰ ταῦτα ἀπεκλείσθησαν αἱ εἰς τὸ δημόσιον ἐν γένει δίκαιον, περιλαμβανομένου καὶ τοῦ δικονομικοῦ, ἀναφερόμεναι πληροφοροφαί, ὡς αἱ περὶ τρόπου ἐνεργείας βουλευτικῶν (*Οἱ χαλασοχώρηδες*) καὶ δημοτικῶν ἐκλογῶν (*Τὰ δύο τέρατα*), συνθέσεως τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου (*Θέρος - Ἔρως*), τῆς νομαρχιακῆς ἐποπτείας ἐπὶ τοῦ δημοτικοῦ προϋπολογισμοῦ (*Τὸ πνίξιμο τοῦ παιδιοῦ*), τοῦ διαχωρισμοῦ τῆς δικαιοδοσίας τῶν τακτικῶν δικαστηρίων ἀπὸ τῶν ὀργάνων τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως (*Ἡ ξομπλιάστρα*), τοῦ τρόπου ἐπιδόσεως τῆς ἀγωγῆς (*Ἡ χτυπημένη*), τὸ κατὰ τὸ ἄρθρ. 941 Πολιτικῆς Δικονομίας προνόμιον τοῦ ἐκμισθωτοῦ ἐπὶ τῶν ὑπὸ τοῦ μισθωτοῦ εἰσκομισθέντων (*Τὰ Χριστούγεννα τοῦ τεμπέλη*), τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως ἐπὶ Τουρκοκρατίας (*Ὁ γάμος τοῦ Καραχμέτη*).

Ἄλλ' ἡ συλλογὴ τῶν παρὰ τῷ Παπαδιαμάντη νομικῶν πληροφοριῶν, ἐκτὸς τοῦ πλουτισμοῦ καθ' ἑαυτὸν τῶν ἐπὶ τοῦ δημώδους δικαίου γνώσεών μας, χρησιμεύει καὶ ἀντιστρόφως διὰ τὸν ἔλεγχον τῆς ἀξιοπιστίας ὡς πρὸς ταύτας τοῦ σκιαθίου διηγηματογράφου. Δεδομένου ὅτι ὡς ἐκ τῆς χρονικῆς πρὸς ἡμᾶς προσεγγίσεως, γνωρίζομεν εἰς πολλὰς περιπτώσεις ὅπως καλῶς καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν καὶ δὴ ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν νομοθετικῶν κειμένων τοὺς κατὰ τὰ ἐν τῷ διηγήματι ἐκάστοτε ἐκτιθέμενα πραγματικὰ περιστατικὰ ἐφαρμοστέους ἀντιστοιχῶς κανόνες δικαίου, εἴμεθα συχνάκις εἰς θέσιν τοῦτο μὲν νὰ διαπιστώσωμεν τὴν συμφωνίαν τῶν νομικῶν ἀντιλήψεων καὶ πληροφοριῶν τοῦ Παπαδιαμάντη πρὸς τὸ κατὰ θεωρίαν ἐφαρμοστέον δίκαιον, τοῦτο δὲ νὰ ἀναγάγωμεν τὴν τυχὸν ἀπὸ τούτου ἀπόκλισιν εἴτε εἰς ἀντανανκλωμένην ἐνταῦθα διάφορον ἐθιμικὴν ρύθμισιν τῆς σχέσεως εἴτε εἰς ἀπλὴν νομικὴν ἄγνοιαν ἢ πλάνην τοῦ συγγραφέως. Τὸ συμπέρασμα, εἰς ὃ θὰ καταλήξωμεν, δὲν στερεῖται γενικωτέρας μεθοδολογικῆς σημασίας, καθ' ὅσον εἶναι σχετικῶς σπάνιαι αἱ εἰς νομικὰς πληροφορίας ποσοτικῶς καὶ ποιοτικῶς πλούσιαι λογοτεχνικαὶ πηγαί, ὡς τὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη, ὧν τὴν ἀξιοπιστίαν δυνάμεθα μετὰ τινος ἀσφαλείας νὰ ἐλέγξωμεν. Τὰ ἐκ τοῦ ἐλέγχου τούτου διδάγματα δὲν θὰ εἶναι ἴσως ἄχρηστα, προκειμένης τῆς δυσχεροῦς ἐν τῇ μεθοδολογίᾳ τῆς καθ' ὅλου ἱστορίας τοῦ δικαίου κρίσεως περὶ τῆς ἀξιοπιστίας τῶν φιλολογικῶν ἐν γένει πηγῶν. Ἐκ τῶν ξένων λογοτεχνικῶν ἔργων πλουσιώτατα εἰς νομικὰς πληροφορίας εἶναι ἰδίως, ὡς γνωστόν, τὰ ἔργα τοῦ Balzac. Αἱ νομικαὶ σπουδαὶ τοῦ συγγραφέως καὶ πρὸ πάντων τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὰς περιορυσιακὰς τῶν ἡρώων του — κατ' ἀντανάκλασιν ἑαυτοῦ — σχέσεις καὶ τὴν κατὰ δίκαιον ρύθμισίν των ἐξηγοῦν τὸν ἐν ἐκάστῳ σχεδὸν διηγήματι ἢ μυθιστορήματι ἐκ τῶν ἑκατὸν ὡς ἔγγιστα ἔργων, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ἡ « Ἀνθρωπίνη κωμωδία » τοῦ γίγαντος τούτου τῆς εὐρωπαϊκῆς πεζογραφίας, παρατηρούμενον πλοῦτον νομικῶν πληροφοριῶν καὶ κρίσεων. Αὗται ὅμως,

ἀναφερόμεναι εἰς δίκαιον πρὸς ὀλίγου μόλις κωδικοποιηθὲν καὶ ἄλλως καλῶς γνωστὸν, ὡς τὸ γαλλικὸν τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, ὑπολείπονται κατὰ τε τὴν μεθοδολογικὴν καὶ ἱστορικὴν σημασίαν τῶν τοῦ Παπαδιαμάντη.

Ἐκ τῶν εἰς τὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη νομικῶν πληροφοριῶν καὶ κρίσεων ἀρκεταὶ — κατὰ τὴν σειρὰν ἀναγραφῆς τῶν ὁποίων ἀκολουθεῖται κατὰ τὸ δυνατὸν τὸ σύστημα κατατάξεως τῆς ὕλης ἐν τῷ Ἀστικῷ Κώδικι — ἀποδίδουν, ὡς γίνεται εὐθὺς ἀμέσως φανερόν, ἀρκούντως πιστῶς τὸ ἐν ἰσχύϊ (τότε) νομικὸν καθεστῶς. Τοιαῦται εἶναι αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἰκανότητα τῶν μοναχῶν τῶν ἐν Ἀγίῳ Ὄρει ἰδιορρυθμῶν μονῶν ὅπως ἔχουν ἰδίαν περιουσίαν (*Οἱ λίρες τοῦ Ζάχου*), εἰς ἀρραβῶνα ἐπὶ μισθώσεως ἔργου (*Βαρδιάνος στὰ σπόρκα*), εἰς σύστασιν ἐνεχύρου (*Ὁ πολιτισμὸς εἰς τὸ χωρίον*)¹, εἰς τὴν πρὸς γάμον ἡλικίαν (*Ἡ χολεριασμένη*), εἰς τὸ ἐκ προῦπάρξαντος τρίτου γάμου γεννώμενον γαμικὸν κώλυμα (*Ὁ Πεντάρφανος*)², εἰς τὴν σύστασιν τοῦ γάμου δι' ἱερολογίας καὶ δὴ κατόπιν ἐπισκοπικῆς ἀδείας (*Ἡ χήρα παπαδιά*), εἰς τὴν τύχην τῆς προικὸς λυομένου τοῦ γάμου θανάτῳ τῆς γυναικὸς (*Τ' μπουφ' τοῦ π'λί*, *Ἡ ἀποσώστρα*, *Φῶτα - Ὀλόφωτα*), εἰς υἰοθεσίαν (*Δημαρχίνα νύφη*).

Ἡ μνηστεία φέρεται περαιτέρω καταριζομένη λήγοντος τοῦ ΙΗ' αἰῶνος μεταξὺ τοῦ πατρὸς τοῦ μνηστοῦ καὶ τοῦ θείου, ὡς ἐπιτρόπου τῆς μνηστῆς. Ἐκ τῆς ὅλης διηγήσεως φαίνεται σαφῶς ὅτι ἀπαιτεῖται καὶ ἡ συναίνεσις τῶν μνηστευομένων ἢ τουλάχιστον τοῦ μνηστοῦ συμφώνως πρὸς τὸ βυζαντινορρωμαϊκὸν δίκαιον (*Τὰ μαῦρα κούτσουρα*).

Ἡ ἀποψις τοῦ συγγραφέως, καθ' ἣν γάμος μεταξὺ συγγενῶν ἐξ αἵματος εἰς ἔβδομον βαθμὸν δὲν εἶναι νόμιμος ἢ τουλάχιστον δὲν πρέπει νὰ παρέχεται ἢ πρὸς τέλεσιν τούτου ἐκκλησιαστικὴ ἀδεία, ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ ἰσχυρὸν τότε δίκαιον, ὡς εἶχε διαμορφωθῆ διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Α' (νεαρὰ 69) ἐπικυρωθείσης πράξεως τῆς πατριαρχικῆς συνόδου Κωνσταντινουπόλεως ἔτ. 1166 καὶ τῆς ὁμοίας ἔτ. 1611 ἐπὶ πατριαρχοῦ Νεοφύτου Β'³ καὶ πρὸς τῆς διὰ τοῦ ν.δ. τῆς 31/31 Δεκεμβρίου 1923 Καταστα-

¹ Δεδομένου ὅτι πρόκειται περὶ ἐνεχύρου διὰ ποσὸν εἴκοσι δραχμῶν, ἡ σύστασις τοῦ δὲν εὐρίσκεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἰσχυρὸν δίκαιον καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν εἶχε συνταχθῆ ἔγγραφον δημόσιον ἢ ἰδιωτικὸν βεβαίας χρονολογίας. Τοιοῦτο ἀπῆτει ὁ νόμος (β.δ. τῆς 1/6 Δεκεμβρίου 1836 Περὶ ἐνεχύρων ἀρθρ. 2) μόνον διὰ τὸ «ἐνεκα ποσότητος ἀνωτέρας τῶν πενήτηκοντα δραχμῶν δοθὲν ἐνεχύρον».

² Τὰ γεγονότα, ὡς ἐνταῦθα ἐκτίθενται, δὲν συνιστοῦν τὰς προϋποθέσεις τοιοῦτου κωλύματος, καίτοι ὁ συγγραφεὺς φαίνεται ἀμφιβάλλων πως περὶ τῆς νομιμότητος τοῦ τελεσθέντος γάμου.

³ Παρὰ Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τ. Ε', Ἀθήνησι 1855 σ. 156 ἔπ.

τικὸς νόμος τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἄρθρ. 67 περιορισμοῦ τοῦ κωλύματος τῆς ἐξ αἵματος συγγενείας (*Ἐνάκατος*)¹. Ἀνάλογος ἐκδοχή, θεωροῦσα κεκωλυμένον τὸν γάμον μεταξὺ συγγενῶν ἐξ ἀγχιστείας ἕκτου βαθμοῦ (μετὰ τῆς δευτέρας ἐξαδέλφης τῆς ἀποβιώσασης συζύγου), ἀνταποκρίνεται ἐπίσης πρὸς τὸ βυζαντινορρωμαϊκὸν κανονικὸν καὶ αὐτοκρατορικὸν δίκαιον καὶ δὴ τὴν νεαρὰν 78 τοῦ Μανουὴλ Α' πρὸς τῆς διὰ τοῦ ἄρθρ. 67 τοῦ αὐτοῦ ν.δ. καταργήσεως τοῦ κωλύματος (*Ἐνάκατος*)². Ὁ διηγηματογράφος ἐπάγεται περαιτέρω. « Ἡ νέα οἰκονομία, τὴν ὁποίαν εἶχε κάμει διὰ τοπικῆς συνόδου περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Σαμουὴλ ὁ Χαντζερῆς, συνεχῶρει τὸν γάμον εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον. Αἱ παλαιαὶ διατάξεις τὸν ἀπηγόρευον ». Νοεῖται προφανῶς ἢ ἐπὶ Σαμουὴλ Α' τοῦ Χαντζερῆ ἀποφασίς τῆς πατριαρχικῆς συνόδου³, ἢ χαρακτηρίζουσα ὡς ἐπιτετραμμένον τὸν γάμον δύο ἀδελφῶν μετὰ δύο πρώτων ἐξαδέλφων, συγγενῶν τ.ἐ. ἐξ ἀγχιστείας εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν (ἕκτον), εἰς ὃν καὶ οἱ ἥρωες τοῦ διηγήματος. Ἀνακριβῆς ἐν μέρει εἶναι μόνον ἡ χρονολογικὴ τοποθέτησις τοῦ πατριάρχου Σαμουὴλ Α', ὅστις κατεῖχε τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰ ἔτη 1763-1768 καὶ 1773-1774 καὶ οὐχὶ « περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος », ὡς λέγει ὁ Παπαδιαμάντης. Σημειωτέον ἐπίσης ὅτι ἤδη ἐν ἔτει 1611 ἢ περὶ ἧς ὀλίγον ἀνωτέρω ἀποφασίς τῆς πατριαρχικῆς συνόδου ἐπὶ Νεοφύτου Β' εἶχεν ἐπιτρέψει τὸν γάμον εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πρὸς τέλεσιν τοῦ γάμου ἄδεια χορηγεῖται πολλάκις ὑπὸ τοῦ πρὸς τοῦτο ἐντεταλμένου ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου πρεσβυτέρου (« ἐπισκοπικοῦ ἐπιτρόπου »), κατόπιν « ἐγγυητικοῦ » τῶν ἐφημερίων τῶν μελλοσύμφων περὶ ἀνυπαρξίας γαμικοῦ κωλύματος (*Ἐνάκατος, Τὰ ρόδιν' ἀκρογιάλια*).

Ἡ ἐν τῷ διηγήματι τέλος *Τὸ ζωντανὸ κιβοῦρι μου* φράσις « ἢ Μάρω εἶχε συμφωνήσει μὲ μίαν πολὺν ἀγαπημένην φίλην της... ὅποια ἀπὸ τὰς δύο ἐπιζήση νὰ κληρονομῇ τὴν ἄλλην » δὲν φαίνεται ἐκ τῶν συμφραζομένων νὰ νοῆ τὴν κατὰ τὸ τότε, ὡς καὶ τὸ νῦν, ἰσχυρὸν ἀστικὸν δίκαιον ἀπαγορευομένην καὶ συνεπῶς νομικῶς ἀνίσχυρον κληρονομικὴν σύμβασιν, οἷα δὲν φαίνεται καταρτισθεῖσα ὑπὸ τῶν δύο φίλων, ἀλλὰ μόνον ἀμοιβαίαν ἠθικὴν ὑποχρέωσιν, μὴ περιβληθεῖσαν νομικὸν τύπον, ὅπως ἕκατέρα ἐγκαταστήσῃ τὴν ἄλλην διὰ διαθήκης ὡς κληρονόμον.

Μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον ἀξιούσιν ὅμως, ὡς εὐνόητον, αἱ πληροφορίες

¹ Πρβλ. διὰ τὸ μέχρι τοῦ ἔτους 1923 νομοθετικὸν καθεστὸς Α. Κ ρ α σ σ ᾶ - Χ. Π ρ ᾶ τ σ ι κ α, Σύστημα ἀστικοῦ δικαίου τ. Δ⁵, Ἀθήναι 1927 § 26 καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

² Πρβλ. διὰ τὸ μέχρι τοῦ 1923 δίκαιον Α. Κ ρ α σ σ ᾶ ν - Χ. Π ρ ᾶ τ σ ι κ α ν ἐνθ' ἄνωτ. §§ 32-33 καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

³ Μ. Γ ε δ ε ῶ ν, Κανονικαὶ διατάξεις τ. Β', Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1888 σ. 261.

ἐκεῖναι, ἐν αἷς ἡ παρεχομένη νομικὴ εἰκὼν διαφέρει — κατὰ συμπλήρωσιν ἢ τροποποίησιν — τοῦ γραπτοῦ δικαίου. Τοιαῦται εἶναι ἰδίως αἱ ἀκόλουθοι, μὴ λαμβανομένης ὑπ' ὄψει τῆς διηγήσεως περὶ τοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας γάμου τοῦ προεστοῦ Κουμπῆ μετὰ τινος Λελοῦδας, ζώσης ἔτι τῆς συζύγου του τελεσθέντος. Ἐκ τοῦ γάμου τούτου δὲν ἐπιτρέπεται ἡ συναγωγή νομικῶν συμπερασμάτων, διότι, οὗτος, ὡς ἀφήνει ὁ συγγραφεὺς σαφῶς νὰ ἐννοηθῆ, ἔλαβε χώραν κατόπιν ἐντόνου πίεσεως, ἂν μὴ αὐτόχρομα βίας ἐπὶ τοῦ ἱερουργήσαντος ἱερέως, στηριζομένης εἰς τὴν ἐπιβολὴν καὶ τὸν φόβον, ὃν ἤσκει ἐν τῇ νήσῳ ὁ Κουμπῆς, ὡς προστατευόμενος ἰσχυρῶν τουρκικῶν προσωπικοτήτων (*Ἐὸ γάμος τοῦ Καραχμέτη*).

1. Ἀντιθέτως πρὸς τὰς περιοριστικὰς τοῦ ἐπιτοκίου ἐπὶ τῶν ἐκ δικαιοπραξίας τόκων διατάξεις τοῦ βυζαντινορωμαϊκοῦ δικαίου ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὰ πολλαχῶς τῆς Ἑλλάδος ἐπικρατήσαντα καταργητικὰ τούτων ἔθιμα¹, ὡς ἴσχυον πρὸ τῆς διὰ τοῦ ν. ΓΩΛΖ' τῆς 23/25 Ἰουλίου 1911 Περὶ συμβατικοῦ τόκου, τοκογλυφίας καὶ αἰσχροκερδεῖας ἐπανεισαγωγῆς ἀναλόγων περιορισμῶν, ἡ συνομολόγησις συμβατικῶν τόκων ἐμφανίζεται ἐλευθέρως καὶ κατὰ τὸ ποσοστὸν τοῦ ἐπιτοκίου οὐ μόνον ἐπὶ ναυτοδανείων (36⁰/₀ *Νεκρὸς ταξιδιώτης*· πρβλ. *Τὰ βενέτικα*) ἀλλὰ καὶ κοινῶν καὶ δὴ μικροδανείων (80⁰/₀ *Ἐὸ πολιτισμὸς εἰς τὸ χωρίον*).

2. Ἀντίθετος ἐπίσης πρὸς τὰς ἀπαγορευτικὰς τοῦ ἀνατοκισμοῦ διατάξεις τοῦ βυζαντινορωμαϊκοῦ καὶ σύμφωνος πρὸς τὰ καταργητικὰ τούτων ἔθιμα² πρὸ τῆς διὰ τοῦ τοῦ ν. ΖΞΕ' τῆς 22/25 Μαΐου 1882 Περὶ τόκου ὑπερημερίας ἐπανεισαγωγῆς τῶν εἶναι ἢ ἐν τῷ διηγήματι *Νεκρὸς ταξιδιώτης* συνομολόγησις κατὰ τὴν κατάρτισιν τῆς δανειστικῆς συμβάσεως τῆς περὶ ἀνατοκισμοῦ τῶν γεννηθισμένων τόκων συμφωνίας.

3. Μαρτυρεῖται σύμβασις κοληγιᾶς (*colonia partiaria*) μεταξὺ τοῦ κυρίου ζώων καὶ τοῦ ἀναλαβόντος τὴν βόσκησιν καὶ ἐν γένει ἐπιμέλειαν τούτων ποιμένος. Οἱ καρποὶ μερίζονται ἕξ ἡμισείας. Ἐὸ ποιμὴν δὲν εὐθύνεται διὰ τὰ τυχηρὰ (*Φτωχὸς ἄγιος*). Παρομοία σύμβασις, ἀλλὰ μὲ ἀναλογίαν δύο πρὸς ἓν, φέρεται συνομολογηθεῖσα μεταξὺ τοῦ κυρίου πλοιαρίου καὶ τοῦ χρησιμοποιούντος τοῦτο ἀλιέως (*Τ' μπουφ' τοῦ π'λί*).

4. Μνημονεύονται *βρεθίκια* τ.ἔ. ἀμοιβὴ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ ἀπολέσαντος κινητὸν εἰς τὸν εὐρόντα τοῦτο. Δὲν διευκρινίζεται, ἐὰν ἡ παροχὴ εἶναι ὑποχρεωτικὴ οὔτε εἰς ποῖον ποσοστὸν τῆς ἀξίας τοῦ ἀπολωλὸτος ἀνέροχεται (*Τὰ βενέτικα*).

5. Διὰ τῆς φράσεως « σὰν ἐδώσανε τὶς πανδρεῖες κι' ἄλλαξαν τὰ σημά-

¹ Βλ. Α. Μομφερράτου, Ἐνοχικὸν δίκαιον τ. Α', Ἀθήναι 1930 §§ 51 ἐπ., ἰδίως 54.

² Α. Μομφερράτου αὐτόθι.

δια » νοεῖται τὸ πανελλήνιον ἔθιμον, καθ' ὃ ἡ μνηστεία τελειοῦται δι' ἀνταλλαγῆς δακτυλίων (*Τὸ νησι τῆς Οὐρανίτσας*).

6. Ὑποδηλοῦται ἡ ἀποψις, μὴ στηριζομένη βεβαίως εἰς τὸ γραπτὸν δίκαιον ἀλλ' οὐχὶ ξένη πρὸς εὐρέως διαδεδομένη λαϊκὴν καὶ ἐν μέρει ἐκκλησιαστικὴν νομικὴν ἀντίληψιν ὅτι ὑφίσταται κώλυμα γάμου μεταξύ ἑτεροφύλων ἐχόντων κοινὸν ἀνάδοχον¹ (*Ἡ τελευταία βαπτιστικὴ*).

7. Ἐν τῷ διηγήματι *Ἡ χήρα παπαδιά*, ἡ δρᾶσις τοῦ ὁποίου τοποθετεῖται χρονολογικῶς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἐκτίθενται αἱ νομικαὶ δυσχερεῖαι, εἰς αἷς προσέκρουσεν ὁ ἦρωας τοῦ διηγήματος ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του νὰ νυμφευθῇ τὴν χήραν ἀποθανόντος πρεσβυτέρου, ὀφειλομένης εἰς ἀναπτυχθέν, εἰ καὶ οὐχὶ ἀπολύτως ἐπικρατῆσαν, ἔθιμον, ἀπαγορευτὸν τὴν εἰς νέον γάμον προσέλευσιν τῆς συζύγου ἀποθανόντος κληρικοῦ. Ὡς καὶ ὁ διηγηματογράφος δέχεται, « εἶναι βέβαιον φαίνεται ὅτι ἐν τῷ Πηδάλῳ² δὲν ἀναγράφεται κανὼν τις ἀπαγορευτὸν τὸν δεύτερον γάμον εἰς τὰς ἐν χηρείᾳ πρεσβυτέρας. Ἄλλ' ἡ πρόληψις καὶ ἡ παράδοσις, τὰ δύο ὁμοῦ συντιθέμενα, ἰσοδυναμοῦσι τὸ κάτω κάτω μὲ ἕνα ἀποστολικὸν ἢ συνοδικὸν κανόνα καὶ ἔπειτα ὁ λαὸς οὐδέποτε ἔλαβεν ἀνὰ χεῖρας τὸ Πηδάλιον διὰ νὰ ἴδῃ πόσους καὶ ποίους περιέχει κανόνας. Τινὲς τῶν ἱερέων, ὀλίγιστοι, ἀνεγίνωσκον ἐνίοτε τὸ βιβλίον τοῦτον ἐν τῷ παρελθόντι ». Καὶ πράγματι οὐδεὶς, καθ' ὅσον γνωρίζω, ὑφίσταται ἐκκλησιαστικὸς κανὼν ἢ πολιτικὸς νόμος, εἰσάγων τοιοῦτο γαμικὸν κώλυμα, τοῦ δ' ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὑποδηλουμένου ἐθίμου ἡ ἰσχὺς δὲν ἦτο, ὡς φαίνεται, ἀναμφίβολος εἰς τρόπον, ὥστε ὁ ἦρωας τοῦ διηγήματος ἐπέτυχε τελικῶς νὰ παρακάμψῃ τὰς ἐκ τούτου δυσχερεῖας καὶ οὕτω « κατωρθώθη μεθ' ἱεροτελεστίας ὁμοῦ τακτικῆς νὰ πραγματοποιηθῇ ὁ γάμος τοῦ Χαδζῆ - Γιάννη μετὰ τῆς χήρας παπαδιάς ».

Ἡ ἐπέκτασις τοῦ ἐκ τῆς ἱερωσύνης κωλύματος³ ἀπὸ τοῦ κληρικοῦ καὶ εἰς τὴν σύζυγόν του, ἀποτελοῦσα τὸ περιεχόμενον τοῦ περὶ οὗ πρόκειται ἐθίμου, ὑπεστηρίχθη ἤδη κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Βαλσα-

¹ Βλ. J. Z h i s h m a n, Das Eherecht der orientalischen Kirche, Wien 1864 σ. 269 ἐπ., Α. Μομφερράτου, Ἐγχειρίδιον τοῦ ἀστικοῦ δικαίου τ. Β', Ἀθήναι 1930 σ. 63 σημ. 3 καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

² Νοεῖται προφανῶς ἡ ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον ἐκδοθεῖσα ἐν Λειψίᾳ ἐν ἔτει 1800 τῇ ἐπιμελείᾳ τῶν μοναχῶν Ἀγαπίου Λεονάρδου καὶ Νικοδήμου συλλογὴ ἐκκλησιαστικῶν κανόνων, ἧς ἡ καὶ ἄλλοθεν γνωστὴ εὐρυτάτη κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ πράξει χρῆσις μαρτυρεῖται ἐκτὸς τοῦ παρόντος καὶ ἐκ τοῦ διηγήματος *Ὁ ἀνάκατος*.

³ Ὡς γνωστὸν κατὰ τε τὸ βυζαντινορωμαϊκὸν καὶ τὸ ἰσχύον δίκαιον ἀπαγορεύεται ἐπὶ ποινῇ ἀκυρότητος ἡ εἰς γάμον προσέλευσις κληρικοῦ. Βλ. Α. Χριστοφοπίου, Ἑλληνικὸν ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον τευχ. Β', Ἀθήναι 1954 σ. 141 ἐπ. καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

μῶνος¹ καὶ μαρτυρουμένη λήγοντος τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος ἐν ἐπιστολαῖς τοῦ Μελετίου Πηγαῖ², ἀψηχόλησε κατὰ τὸν παρελθόντα ἔτι αἰῶνα τὴν νομολογίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου³ καὶ ἀντανακλᾶται εἰς τὴν σκοπτικὴν ναξιακὴν παροιμίαν « Για καλὸ καὶ γιὰ κακὸ, θάψετε τον λαϊκό »⁴, ἐν ἣ ἡ κληρυσσασα σύζυγος πρεσβυτέρου ζητεῖ, ὅπως ὁ σύζυγός της χαρακτηρισθῆ διὰ τὸν τρόπον τῆς κηδεῖας του ὡς λαϊκός, ἵνα μὴ ἐκ τῆς ιδιότητος αὐτοῦ ὡς κληρικοῦ ἀνακύψῃ κώλυμα διὰ τὴν εἰς νέον γάμον προσέλευσίν της. Ἡ παροιμία χρησιμοποιεῖται ἐπὶ προσώπων, ἐπιδιωκόντων τὴν εἰς ἑαυτὰ ἀναγνώρισιν δικαιωμάτων, ὧν πράγματι στεροῦνται.

8. Παρὰ τὴν ἐπιταγὴν τοῦ περὶ χαρτοσήμου νόμου, καθ' ἣν τὰ προικοσύμφωνα συντάσσονται ἐπὶ ποινῇ ἀκυρότητος ἐνώπιον συμβολαιογράφου⁵, ἡ προῖξ ἐν τῷ διηγήματι *Τὰ ρόδιν' ἀκρογάλια* φέρεται συνιστωμένη κατὰ τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ ΙΘ' αἰῶνος δι' ἰδιωτικοῦ ἐγγράφου (Πρβλ. *Ἡ φόνισσα*, *Ἡ τύχη ἀπ' τὴν Ἀμέρिका*). Ἐνταῦθα παρατίθεται τὸ κείμενον τοῦ συνταχθέντος προικοσυμφώνου, παρόμοιον πρὸς πολυάριθμα γνωστὰ τοιαῦτα ἐκ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, ἔχον οὕτω. « Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πανδρεῦω σήμερον τὴν θυγατέρα μου Κρατήρα μὲ τὸν Στάθη, γυιὸν τοῦ Πατσογιάννη, καὶ τῆς δίνω πρῶτα τὴν εὐχὴ μου, ἐγὼ κ' ἡ φαμίλια μου ἡ μάννα της, ἀπὸ τὰ εἴκοσι μας νύχια, καὶ τῆς δίνω δεύτερο τὸ καλύβι στὴν Κλινιά, σύμπλια (δεῖνα καὶ δεῖνα) καὶ τ' ἀμπέλι (μὲ τὰ σύνορα), ἄλλο χωράφι στὰ Καμπιά, σύμπλια (...), κ' ἄλλο κοντὰ στ' Ἀγαλλιανοῦ τὸ ρέμμα, σύμπλια (...), καὶ τὸν ἐλῆῶνα, στὰ Λεχούνια (μὲ τόσα δένδρα καὶ τόσα θηλιάσματα)... Καὶ τῆς δίνω ἑβδομηταπέντε γίδια ἀπ' τὸ κοπάδι μας... καὶ τῆς δίνω ὅλα τὰ τίποτε καὶ τὰ ἐντύματα τοῦ σπιτιοῦ (ἀκριβῆς κατάλογος φορεμάτων, σινδόνων κλπ.), πέντε χαλκώματα, ἓνα ρακοκάζανο, τρία πιθάρια, δύο βαρέλια, τηγάνια... πυροστιά... σκαφίδα... πῆττα... κόσκινο ».

¹ Παρὰ Γ. Ράλλη-Μ. Ποτλή ἐνθ' ἄνωτ. τ. Δ', Ἀθήνησιν 1854 σ. 193. Πρβλ. Α. Μομφερράτον ἐνθ' ἄνωτ. σ. 37 καὶ τοὺς παρ' αὐτῶ.

² Λεοντοπόλεως Σωφρονίου, Ἀνέκδοτα γράμματα Μελετίου τοῦ Πηγαῖ ἐν Ἐκκλησ. Φάρος τ. 5 (1910) σ. 359 ἐπ., [Ἄνωνύμου], Ὁ δεύτερος γάμος τῶν κληρικῶν. Αἱ τέσσαρες ἐπιστολαὶ Μελετίου τοῦ Πηγαῖ ἐν Ὁ νέος Ποιμὴν τ. 1 (1919) σ. 414 ἐπ.

³ Μ. Θεοτοκά, Νομολογία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1897 σ. 173.

⁴ Ι. Ζεργώλη, Λαογραφικὰ σημειώματα τ. Α', Ἀθήναι 1950 σ. 36-37. Πρβλ. τὰς ὑπὸ τοῦ Γ. Μέγα, Ζητήματα ἑλληνικῆς λαογραφίας ἐν Ἐπετηρίδι τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τ. 2 (1940) σ. 203 μνημονευομένης λοιπὰς συνηθείας.

⁵ Νόμος τῆς 14 Αὐγούστου 1836 ἄρθρ. 42 καὶ ν. ΑΧΚΕ' τῆς 30 Δεκεμβρίου 1887 ἄρθρ. 48.

9. Μαρτυρεῖται τὸ καὶ ἄλλοθεν γνωστὸν ἔθιμον¹, καθ' ὃ μεταξὺ τῶν προικῶν δέον ἀπαραιτήτως νὰ περιλαμβάνηται καὶ οἰκία, ἐν ἣ ἡ δὲ κατοικήσουσιν οἱ σύζυγοι (*Τὰ βενέτικα, Τὰ συχαρήκια, Θάνατος κόρης, Ἐπιμηθεῖς εἰς τὸν βράχον, Τρελλὴ βραδνὰ, Ἔρωσ - Ἡρώσ*). Ἐκ τοῦ τελευταίου τοῦτου διηγήματος προκύπτει ὅτι ἀπόκλισις ἐπιτρέπεται μόνον ὁσάκις οἱ μελώνυμοι δὲν πρόκειται νὰ κατοικήσουσιν ἐν τῇ νήσῳ.

10. Μνημονεύεται τὸ σχετικῶς προσφάτως (« περὶ τὰ μέσα τοῦ [ΙΗ'] αἰῶνος ») ἀναπτυχθὲν καὶ ἐν Σκιαθῶ ἔθιμον, καθ' ὃ ὁ πρὸς παροχὴν προικὸς ὑπόχρεως ὀφείλει νὰ συστήσῃ ταύτην οὐ μόνον ἐξ ἀκινήτων, ὡς μέχρι τοῦδε συνέβαινε, ἀλλὰ καὶ ἐκ μετρητῶν, τοῦ λεγομένου « τραχώματος » (*Ἡ φόνισσα*)².

11. Ἡ ἐν τῷ δημῷδε βυζαντινῷ καὶ μεταβυζαντινῷ δικαίῳ ἐντόνως διαγραφομένη τάσις³, ὅπως παρὰ τὴν γενικὴν καὶ ἄτεγκτον ἀπαγόρευσιν τῆς ἰουστινιανείου καὶ μεταἰουστινιανείου αυτοκρατορικῆς νομοθεσίας ἐπιτραπῆ μετὰ ἡ ἄνευ περιορισμῶν καὶ τῇ συναινέσει ἀμφοτέρων τῶν συζύγων ἢ διαρκούντος τοῦ γάμου ἐκποίησης τῶν προικῶν ἀκινήτων εὐθίσκει ἀπήχησιν εἰς τὸ διήγημα *Τὰ Φραγκλέϊκα*, ἐν ᾧ ἡ σύζυγος τῇ συγκαταθέσει προφανῶς τοῦ ἀνδρὸς διαθέτει πρὸς σύστασιν προικὸς τὰ ἴδια αὐτῆς προικῶ ἀκίνητα.

¹ Γ. Βλαχογιάννη, Ἔνας ἄγραφος γυναικεῖος νόμος καὶ ἡ Φόνισσα τοῦ Παπαδιαμάντη ἐν Νέα Ἑστία τ. 23 (1938) σ. 9 ἐπ.

² Περὶ τοῦ κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ τὸν ΙΘ' ἀρχόμενον λίαν εὐρέως διαδοθέντος τούτου ἔθιμου καὶ τῶν προσπαθειῶν τῆς τε ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐπὶ μέρος ἑλληνικῶν κοινοτήτων πρὸς περιστολὴν αὐτοῦ καὶ γενικώτερον τῶν ὑπερμέτρων προικοδοσιῶν βλ. διὰ τὴν παλαιότεραν βιβλιογραφίαν τὰς παρὰ Σπ. Λάμπρω, Κανονισμὸς τῶν προικῶν ἐν Λιασκοβέτζι τῆς Ἡπείρου ἐν Νέος Ἑλληνομνήμων τ. 10 (1913) σ. 193-195 παραπομπάς, εἰς αἷς προσθετέον Δ. Παναγιωτίδου, Κώδιξ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος κατὰ προικοδοσιῶν ἐν τῇ ἱερᾷ μητροπόλει Παροναξίας ἐν Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς φιλολογικὸς σύλλογος τ. 27 (1895/1899) σ. 307 ἐπ., Θ. Φιλαδέλφως, Περὶ τραχώματος ἐν Ἀρμονία τ. 2 (1901) σ. 258-268 ἐκ τῆς νεωτέρας βιβλιογραφίας βλ. Π. Βιζουκίδου, Ἡπειρωτικῶν θεσμίῶν ἔρευνα ἐν Ἡπειρωτικῶν Χρονικῶν τ. 2 (1927) ἰδίᾳ σ. 25 ἐπ., 37 ἐπ., Δ. Σάροου, Ζαγοριακῶν θεσμίῶν ἔρευνα αὐτόθι ἰδίᾳ σελ. 293 ἐπ., Ε. Σαβράμη, Ζαγοριακὰ θέσμιμα περὶ προικὸς ἐν Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος τ. 35 (1936) σ. 350-363, Κ. Φρόντζου, Ἡπειρωτικὰ ἔθιμα ἐν Ἡπειρωτικῇ Ἑστία τ. 4 (1955) σ. 221-232, 315-324, 533-539.

³ Περὶ ἧς ἐν τῇ μελέτῃ μου: Ἡ ἐκποίησης τῶν προικῶν ἀκινήτων κατὰ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον ἐν Ἀρχεῖον ἰδιωτικοῦ δικαίου τ. 6 (1939) σ. 538 ἐπ. Πρόσθετες Ι. Βισβίτζη, Αἱ μεταξὺ τῶν συζύγων περιουσιακαὶ σχέσεις εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἐν Ἐπετηρὶς τοῦ Ἀρχεῖου τῆς Ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου τ. 1 (1948) σ. 33 ἐπ., Δ. Γκίννη, Τὸ ἔθιμικὸν δίκαιον ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ ὁ Κώντικας τοῦ νοταρίου Πούλου ἐν Ἐπετηρὶς τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν τ. 20 (1950) σ. 263.

12. Ἡ ἐν τῷ διηγήματι *Ἡ σταχομαζώχτρα* πληροφορία, καθ' ἣν τὰ προικῶ ἀκίνητα ἐξεπλειστηριάσθησαν ἀναγκαστικῶς « πρὸς πληρωμὴν τῶν χρεῶν ἀναξίου γαμβροῦ », δὲν φαίνεται νὰ ἀνταποκρίνηται πρὸς τὸ ὑφιστάμενον νομικὸν καθεστῶς. Διαρκοῦντος τοῦ γάμου τὰ προικῶ ἀκίνητα, καίπερ κατὰ τὸ βυζαντινορρωμαϊκὸν δίκαιον περιερχόμενα κατὰ νομικὴν ἀκριβείαν εἰς τὴν κυριότητα τοῦ προικολήπτου ἀνδρός, δὲν ὑπόκεινται εἰς ἀναγκαστικὴν ἐκτέλεσιν πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν δανειστῶν του, λυθέντος δὲ τοῦ γάμου — ἐν προκειμένῳ, θανάτῳ τῆς γυναικὸς — περιῆλθον κατὰ κυριότητα εἰς τὰ ἐκ τοῦ γάμου γεννηθέντα δύο ἀνήλικα τέκνα καὶ συνεπῶς ἀποκλείεται ἐπίσης ἢ διὰ τούτων ἱκανοποιήσις τῶν δανειστῶν τοῦ ἀνδρός. Ἡ ἀντίθετος μαρτυρία τοῦ διηγήματος ὀφείλεται εἰς νομικὸν σφάλμα τοῦ συγγραφέως ἢ ἀντανακλᾶ διάφορον λαϊκὴν νομικὴν ἀντίληψιν, συνεπῆ καὶ ἀντίστοιχον πρὸς τὴν περὶ ἧς ἀμέσως ἀνωτέρω (ἀριθ. 11) ὁ λόγος, τὴν ἀναγνωρίζουσαν τὸ ἐκουσίως ἀπαλλοτριωτὸν τῶν προικῶν ἀκινήτων, ὡς θεωρῶ πιθανώτερον: "Ἡ μήπως πάλιν πρόκειται περὶ προικὸς διατετιμημένης πωλήσεως ἔνεκεν (dos venditionis causa aestimata, κατὰ τὴν φρασιολογίαν τῶν ρωμαϊστῶν), ὅποτε, ἢ κυριότης τοῦ προικολήπτου ἦτο, ὡς γνωστὸν, ἀπεριόριστος καὶ καθίστατο ὡς ἐκ τούτου δυνατὴ ἢ τε ἐκουσία ὑπὸ τούτου ἐκποίησης καὶ ὑπὲρ τῶν δανειστῶν αὐτοῦ ἀναγκαστικῆ;

13. Ὡς « πανοπροῖκι » νοοῦνται περιουσιακὰ στοιχεῖα, συνιστώμενα ὡς προῖξ μετὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου καὶ εἰς ἐπαύξεισιν τῆς ἀρχικῶς συσταθείσης (*Ἡ τύχη ἀπ' τὴν Ἀμερική, Τὰ μαῦρα κούτσουρα*). Δὲν καθίσταται φανερόν, ἐὰν ἡ παροχὴ του εἶναι πάντοτε προαιρετικὴ ἢ δύναται νὰ ἐξαναγκασθῆ, ὅσαςκις ἢ ἀρχικῶς δοθεῖσα προῖξ ὑπῆρξε κατωτέρα τῆς ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἐπιβαλλομένης¹.

14. Ὡς « κοριτσιάτικο », μαρτυρούμενον εἰς τὰ διηγήματα *Μάνα καὶ κόρη* καὶ *Τὸ καμίνι*, νοοῦνται περιουσιακὰ στοιχεῖα, παρεχόμενα ὑπὸ τοῦ εἰς δεῦτερον γάμον ἐρχομένου ἀνδρός πρὸς τὴν εἰς πρῶτον προσερχομένην σύζυγον. Φερόμενον ἀλλαχοῦ ὡς « ἀγριλίκι »² ἀποτελεῖ τὸ ἀντίστοιχον τοῦ πολὺ εὐρύτερον διαδεδομένου « παλληκαριάτικου », τ.ἔ. τῶν ὑπὸ τῆς εἰς δεῦτερον γάμον ἐρχομένης γυναικὸς πρὸς τὸν εἰς πρῶτον προσερχόμενον σύζυγον παρεχομένων περιουσιακῶν στοιχείων³.

¹ Περὶ τοῦ ὅρου ὑπὸ τὴν ἐν τῷ κειμένῳ ἔννοιαν βλ. Ὁ. Γεωργακά, Μεσοσηνακὰ ἔθιμα ἐν Ἀρχεῖον ἰδιωτικοῦ δικαίου τ. 8 (1941) σ. 182. « Πανοπροῖκι » σημαίνει ἐπίσης τὰ εἰς ἐπαύξεισιν τῆς ὑπεσχημένης προικὸς παρεχόμενα περιουσιακὰ στοιχεῖα, ὅσαςκις διαπιστοῦται μετὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου ἔλλειψις παρθενίας τῆς γυναικὸς. Πρβλ. Ὁ. Γεωργακά, αὐτόθι σ. 180 ἐπ.

² Ὁ. Γεωργακά, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 182, τοῦ αὐτοῦ, Ἐρευνα τοπικῶν ἐθίμων καὶ συνθηγιῶν ἐν Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τ. 13 (1938) σ. 631.

³ Ἀντιθέτως πρὸς τὸ « κοριτσιάτικο », τὸ « παλληκαριάτικο » ἀψηφολήσε κατ'

15. Ἐνῶ κατὰ τὸ βυζαντινορρωμαϊκόν, ὡς καὶ τὸ ἰσχυόν (*Ἀστικὸς Κώδιξ ἄρθρ. 1466 καὶ 1471), δίκαιον τὸ ἐν γάμῳ γεννηθὲν τέκνον δύναται νὰ ἀποκηρυχθῆ ὑπὸ τοῦ συζύγου καὶ ἢ γέννησις του νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀποδεικνύουσα μοιχείαν τῆς γυναικὸς, ἐὰν ὁ τοκετὸς ἔλαβε χώραν μετὰ τὴν 300ῃν ἡμέραν, ἀφ' ἧς ἔνεκεν ἀποδημίας ἢ ἐξ ἄλλου λόγου κατέστη ἀδύνατος ἢ σαρκικὴ τῶν συζύγων συνάφεια, ὁ Παπαδιαμάντης θεωρεῖ δεδικαιολογημένην τὴν ἀπαγγελίαν διαζυγίου ἐπὶ μοιχείᾳ εἰς βάρος τῆς γυναικὸς — καὶ ἐμμέσως ἀποκήρυσιν τοῦ τέκνου — ἐκ μόνου τοῦ λόγου ὅτι τοῦτο ἐγεννήθη τὴν 273ῃν ἡμέραν ἀπὸ τῆς ἀποδημίας τοῦ ἀνδρὸς (**Ἡ φωνὴ τοῦ δράκου** πρὸβλ. ἀντιστρόφως *Τὸ τυφλὸ σοκάκι*). Δὲν γνωρίζω ἂν πρόκειται πρᾶγματι περὶ διαφόρου ρυθμίσεως ἐν τῷ δημῷδε δικαίῳ ἢ μᾶλλον περὶ νομικῆς πλάνης τοῦ συγγραφέως.

16. Διὰ τὰς πολυαριθμοὺς εἰς τὰ διηγήματα τοῦ σκιαθίου συγγραφέως μητρονυμίας¹ ἰσχύει ἢ ἐξήγησις, ἢ ἀπεδέχθη διὰ τὸ πολλαχού τῆς Ἑλλάδος ἀπαντῶν κοινωνικὸν καὶ νομικὸν τοῦτο φαινόμενον. « Ἀποθανόντος προώρως τοῦ ἀνδρὸς ἢ ἀποδημοῦντος εἰς τὴν ξένην ἢ καὶ ἀπλῶς ἀπουσιάζοντος ἐπὶ μακρὸν ἐκ τοῦ χωρίου » — τοῦθ' ὅπερ ἦτο βεβαίως συνηθέστερον εἰς τὰς ναυτικάς, ὡς καὶ ἢ Σκίαθος, νήσους — « ἀναλαμβάνει ἢ σύζυγος τὴν ὄλην διοίκησιν τῆς οἰκογενείας καὶ τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας, ὑποκαθιστῶσα καθ' ὅλας τὰς σχέσεις τὸν σύζυγον εἰς τρόπον, ὥστε σὺν τῷ χρόνῳ νὰ θεωρῆται ὑπὸ τῶν μετ' αὐτῆς συναλλασσομένων τρίτων αὕτη ὡς ὁ πραγματικὸς ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας »².

ἐπανάληψιν μέχρι καὶ τῶν ἡμερῶν μας τὴν δικαστικὴν πρακτικὴν. Τελευταία γνωστή μοι ἀπόφασις ἢ τοῦ Ἐφετείου Ναυπλίου 200/1936 ἐν Ἐφημερίς τῶν ἐλλήνων νομικῶν τ. 3 (1936) σ. 996. Πρὸβλ. ἄλλας παραπομπὰς παρὰ I. Ζέπφ, Βασιλικά τ. Γ', Ἐν Ἀθήναις 1910 σ. 654 ἐπ., I. καὶ Π. Ζέπφ, *Jus Graeco-romanum* τ. Η', Ἀθήναι 1931 σ. 471 καὶ γνωμοδότησιν I. Εὐκλείδου - Κ. Ρακτιβάν - Ν. Δημητράκου οὐλοῦ ἐν Ἐφημερίς τῆς ἐλληνικῆς καὶ γαλλικῆς νομολογίας τ. 20 (1900) σ. 275 ἐπ.

¹ Οὕτω π.χ. ὁ Γιαννιὸς τῆς Στέργιεννας (**Ὁ Χαραμάδος*), ὁ Γιάννης τῆς Μυλωνοῦς (**Τὰ Βενέικα*), ὁ Δημήτρης τῆς Σοφοῦλας (**Κοκκίνα θάλασσα*), ὁ Γιωργῆς τῆς Μπούρμπαινας, τὸ Βασῶ τὸ Χατζηγιώργαινας (**Ἐρως - Ἡρως*) κλπ. Ἐν τῷ διηγήματι *Ἄνθος τοῦ γαλοῦ* ὁ Γιαλῆς τῆς Φαφάνας εἶναι οὐχὶ ὁ υἱὸς ἀλλ' ὁ ἔγγονος τῆς τελευταίας. Σπανιώτερον καὶ οἱ σύζυγοι προσδιορίζονται διὰ τοῦ ὀνόματος τῶν συζύγων τῶν καὶ δὴ — εἰς τὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη — ὡς αὐτὰ ὡς ἐκ τοῦ ἀσθενοῦς χαρακτῆρος τοῦ ἀνδρὸς ἔχουν εἰς χεῖράς τῶν τὴν πραγματικὴν διεύθυνσιν τῆς οἰκογενείας — π.χ. ὁ Ἀργυράκης τῆς Τριανταφυλλιάς (**Βαρδιάνος στὰ σπόρκα*), ὁ Στέργιος τῆς Κοντούλας (**Ἡ κλεφτοπαρέα*) — ἢ — ἀλλαχού τῆς Ἑλλάδος — καὶ ἐπὶ ἐσωγάμβρων. Βλ. I. Κακριδῆ, Νεοελληνικά πάρεργα ἐν Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1936 σ. 347 ἐπ.

² Βλ. Α. Χριστοφιλοπούλου, Σχέσεις γονέων καὶ τέκνων κατὰ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον, Ἀθήναι 1946 σ. 32 καὶ τὰς ἐνταῦθα παραπομπὰς.

17. «Ψυχογίος» και «ψυχοκόρη» δηλοῖ ἐνίοτε μὲν τὸν ὑπηρετήν, ὑπάλληλον, βοηθὸν, μισθωτὸν ἐν γένει, ἀποκαλούμενον ἄλλοτε «παραγίον» (*Φτωχὸς ἅγιος*), συνηθέστερον ὅμως τὸ θετὸν τέκνον (*Ἀπόλαυσις σὴ γειτονιά, Δημαρχίνα νύφη, Ἡ φόνισσα*) ἢ τὸν *stricto sensu* ψυχογίον και ψυχοκόρην (*Μιά σελίδα τῆς ζωῆς του, Ἡ ἀποσώστρα, Ἐρμη σὰ ξένα*), τ.ἔ. «ἀνήλικον τέκνον διδόμενον ὑπὸ τῶν γονέων ἢ τῶν ἐπιτρόπων του εἰς τρίτον συνήθως συγγενῆ ἢ φίλον, ἵνα ἐργασθῆ ἐπὶ χρονικὸν τι διάστημα, κατὰ κανόνα ἄοριστον μὲν ἀλλὰ πάντως πολυετὲς παρ' αὐτῷ και τῇ οἰκογενείᾳ του. Ὡς ἀντάλλαγμα τῶν ὑπὸ τοῦ παιδὸς παρεξομένων ὑπηρεσιῶν δὲν συνομολογεῖται ὠρισμένον χρηματικὸν ποσὸν ἀλλ' ὁ ψυχοπατέρας ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἐπαγγελματικῆς ἢ διὰ γάμου ἀποκαταστάσεως και ἐπὶ θηλέων προικίσσεώς του. Ἡ σχέσις φέρει ἐν τῷ δημῳδαί δικαίῳ ἐν μέρει μόνον περιουσιακόν, πολὺ δὲ μᾶλλον οἰκογενειακὸν χαρακτῆρα και ὁ ψυχοπατέρας δὲν ἔχει τὴν θέσιν ἀπλοῦ ἐργοδότη ἀλλὰ θεωρεῖται ὡς οἰονεὶ πατῆρ τοῦ ψυχοπαιδιοῦ, ἀσκῶν ἐν τινι μέτρῳ τὰς ἐξουσίας γονέως (κολασμός, ἔκδοσις εἰς γάμον)»¹.

18. Ἐν τῷ διηγήματι *Μεγαλείων ὀψώνια* μνημονεύεται ὁ γνωστὸς ἐν τῷ δημῳδαί βυζαντινῷ και μεταβυζαντινῷ δικαίῳ θεσμὸς τοῦ «ἔσωγάμβρου»² και ἐνταῦθα ὁ ἀναδεχόμενος τὴν ιδιότητα ταύτην σύζυγος, συνοικῶν μετὰ τῶν γονέων τῆς γυναικὸς και λαμβάνων μικρὰν ἢ οὐδεμίαν προίκα οὐδὲν δικαίωμα, ὡς ρητῶς ἐν τῷ διηγήματι λέγεται, ἀποκτᾶ ἐπὶ τῆς περιουσίας τοῦ πενθεροῦ, ἐν ὅσῳ οὗτος εὐρίσκειται ἐν ζωῇ και περιορίζεται εἰς τὴν παρὰ τοῦ τελευταίου τούτου ἀπόληψιν ὠρισμένου κατὰ μῆνα χρηματικοῦ ποσοῦ («χίλιες δραχμὲς τὸν μῆνα» — ποσὸν ὁμολογουμένως οὐχὶ εὐκαταφρόνητον διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην — «και νὰ μὴν ἔχη δικαίωμα νὰ ξοδεύῃ λεπτὸν ἀπὸ τὸ κεφάλαιον»).

19. Μαρτυρεῖται ἡ και ἄλλοθεν γνωστὴ³ ἱερολογία ὡς τύπος συνάψεως ἀδελφοποιίας (*Χρηστος Μηλιώνης*), παρὰ τὴν, οὐχὶ ἄγνωστον και τῷ Παπα-

¹ Α. Χριστοφιλοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 86-87. Πρόσθετες Γ. Βαλάσση, Τινὰ περὶ τῆς πατρικῆς ἐξουσίας κατὰ τὸ δίκαιον τοῦ μετὰ τὴν Ἐλευσίαν ἑλληνισμοῦ ἐν Τόμος Κωνστ. Ἀρμενοπούλου ...ἐκδιδόμενος ὑπὸ τῆς Σχολῆς νομικῶν και οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1952 σ. 537 ἐπ.

² Περὶ οὗ βλ. Α. Χριστοφιλοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 88 ἐπ. και τὰς ἐνταῦθα παραπομπάς.

³ Α. Χριστοφιλοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 102 ἐπ. Περὶ τοῦ θεσμοῦ τούτου βλ. τὰς αὐτόθι σ. 93 ἐπ. παραπομπάς, εἰς ἃς πρόσθετες Μ. Γεωργοπαπαδάκου, Ἡ ἀδελφοποιία εἰς τὴν Μάνην ἐν Λαογραφία τ. 13 (1950) σ. 28-32, Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Περὶ τῆς ἀδελφοποιίας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι και ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἐν Τόμος Κωνστ. Ἀρμενοπούλου κλπ. σ. 251 ἐπ.

διαμάντη, ἀποδοκιμασίαν τοῦ θεσμοῦ τούτου ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου.

20. «Ψυχομοῖρι» (κοινότερος ὁ τύπος «ψυχικὸ») εἶναι κληροδότημα καταλειπόμενον ὑπὲρ φιλανθρωπικοῦ σκοποῦ πρὸς ἀνάπαυσιν τῆς ψυχῆς τοῦ διαθέτου (*Ἡ φόνισσα*)¹.

Ἐν τῷ διηγήματι τέλος *Τὸ χατζόπουλο* ἐκτίθεται ἡ ὑπόθεσις, ἐφ' ἧς ἐξεδόθη κατ' Ἀπρίλιον 1798 (καὶ οὐχὶ 1799, ὡς ἐν τῷ διηγήματι) σιγίλλιον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε' καὶ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου δημοσιευθὲν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Παπαδιαμάντη², ὅστις ἐξ ἀναμνήσεως μόνον φαίνεται γνωρίζων τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ³. Ὁ συγγραφεὺς ἀποδίδει πιστῶς τὸ περιεχόμενον τοῦ πατριαρχικοῦ ἐγγράφου, ἀναφερόμενον εἰς ὑποβολὴν τέκνου παρὰ στείας συζύγου μὲ μόνην — ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω χρονολογικῆς — τὴν οὐσιαστικῶς ἀσήμαντον ἀπόκλισιν τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ὑποβαλοῦσης τὸ τέκνον ὡς τῆς δευτέρας συζύγου, ἐν ᾧ κατὰ τὸ σιγίλλιον πρόκειται περὶ τῆς τρίτης τοιαύτης.

ΑΝΑΣΤ. Π. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΣ

¹ Περὶ τοῦ θεσμοῦ τούτου βλ. ἰδίᾳ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ E. F. B r u c k, Totenteil und Seelgerät im griechischen Recht, München 1926 σ. 302 ἐπ., Π. Ζέπου, Συνταγματικὸν νομικὸν Ἀλεξάνδρου Ἰωάννου Ὑψηλάντη βοεβόδα ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας 1780 (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Δ' 2), Ἐν Ἀθήναις 1936 σ. 120, Ὁ. Γεωργακά, Μεσσηνιακὰ ἔθιμα κλπ. σ. 179 ἐπ., ἔνθα (σ. 177 ἐπ.) καὶ περὶ ἄλλων σημασιῶν τοῦ ὄρου «ψυχομοῖρι».

² Ὑπὸ Τρ. Εὐαγγελίδου, Ἡ νῆσος Σκίαθος καὶ αἱ περὶ αὐτὴν νησίδες, Ἐν Ἀθήναις 1913 σ. 172 ἐπ. Εἰς τὸν ἐκδότην τοῦ ἐγγράφου δὲν φαίνεται γνωστὸν τὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη.

³ «Ἐσώζετο ἀκόμη πρὸ τριάντα ἐτῶν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ σεμνοῦ κοινοβίου τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Ἀγαλιανῆς... τὸ αὐτόγραφον τοῦ πατριαρχικοῦ ἀφορισμοῦ» κλπ.